

Прегледни рад

UDK 37.064.2:177.72

DOI 10.7251/SVR1612313M

АЛТРУИЗАМ – БАЗИЧНА КОМПОНЕНТА РАЗУМЕВАЊА НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА

Mr Марин Ж. Милутиновић, професор¹

Пагадoшки факултет, Независни универзитет Бања Лука

Апстракт: Као базична компонента социјалних односа и један од кључних лековитих фактора психотерапије, алтруизам је привукао велику пажњу унутар различитих области психологије, као што су различите теорије личности, психотерапијске школе, социјална и развојна психологија итд. С обзиром на овако широку распрострањеност, не чуди мноштво несугласица које су се јавиле у начину дефинисања овог појма. Најважније несугласице тичу се питања колики је удео емоционалне резонанце, а колики когнитивних процеса и закључивања, могућности да се емпатише са несвесним искуствима, повезаности са позитивним осећањима и просоцијалним и алтруистичким понашањем итд. Преиспитивањем најважнијих доприноса покушало се доћи до јаснијег разумевања алтруизма. У складу са изнетим аргументима, понуђена је дефиниција овог важног, али често погрешно схваћеног појма.

Кључне речи: *алтруизам, емпатија, емоционална резонанца, емпатичко разумевање, алтруистичко понашање*

УВОД

Просоцијално понашање постаје једно од најчешће истраживаних подручја у социјалној психологији и у осталим друштвеним знано-стима, посебно у периоду од осамдесетих година 20. века. Ако се узме у обзир практично и теоријско значење истраживања алтруизма, није нимало чудно што је то подручје изазвало толики интерес. Случајеви очито несебичног понашања нису се могли једноставно објаснити теоријским схватањима према којима је људско понашање усмерено задовољавању властитих потреба, избегавању бола и неугоде, те стицању награде. Са друге стране, сарадња, помагање другима, и слични облици понашања, представљају један од најважнијих циљева социјализације. У самом називу „просоцијално понашање“ истакнута је његова супротност у односу на антисоцијално понашање, дакле оно

¹ Магистар дидактичко-методичких наука – методика наставе ликовне културе, Бања Лука, e-mail: maki64@blic.net

које штети другим људима. Алтруистично понашање посебна је врста просоцијалног понашања за које је врло карактеристична посебна мотивацијаска основица. Оно, наиме, произилази из алтруизма, који чине наклоност према другим људима и тежња да се придонесе њиховој добробити.

ДЕФИНИЦИЈА АЛТРУИЗМА

У најширем смислу алтруизам је посебан облик помажућег понашања које је несебично. Докле год неко вољно просоцијално делује, тј. није на то присиљен, може се тврдити да та особа намерава помоћи другоме. Међутим, разлози због којих неко помаже другима могу бити различити: истинска брига за другу особу или пак жеља да се остваре властити интереси, очекивање да ће особа којој се помаже узвратити и сл. Алтруизам подразумева истинску, безинтересну наклоност према другима. Да би се просоцијално понашање сматрало алтруистичним, треба узети у обзир не само последице, него и мотиве понашања. Различите дефиниције алтруизма углавном се слажу у томе да је алтруистично понашање посебан облик помажућег понашања и да се разликује од просоцијалног понашања у ширем смислу. Да би се неко друштвено понашање сматрало алтруистичним, морају бити задовољени следећи критеријуми: да је понашање вољно започето, тј. да је слободно од присиле, затим да је предузето с намером побољшања или одржања добробити других, и да искључује очекивање материјалних или других друштвених награда и сл. У нашој педагошкој литератури реч алтруизам није у широкој употреби, више се користи израз емпатија који у свом корену има исти значај. Тако можемо рећи да термини алтруизам и емпатија означавају акт уживљавања, пројектовања самог себе у нечији положај, облик идентификације с неким.

ТЕОРИЈЕ РАЗВОЈА АЛТРУИЗМА

Постоје многобројне теорије о алтруизму које његово порекло, настанак и развој тумаче на различите начине. Према социокултуралном стајалишту, социјална еволуција је с помоћу културе потиснула индивидуалне себичне склоности живих бића, које су биле селекциониране током биолошке еволуције. Социобиолошко стајалиште претпоставља постојање генске основе алтруистичког понашања, док социокултурално гледиште наглашава утицај друштвене структуре која је развила норме понашања током многих нараштаја. Те норме олакшавају учење алтруистичког понашања. Оба становишта истичу водећу улогу алтруизма и његову важност за преживљавање. Теорије социјалног учења наглашавају да се алтруистичко понашање учи опажањем и опонашањем других, па ће тако деца која

најбрже уче опажањем модела, научити алтруистичне облике понашања које су видела код својих родитеља

Многобројна истраживања говоре у прилог одређених тврдњи да је алтруизам црта личности, која, као и све остале особине, може постојати у различитом степену и манифестовати се у све већем или мањем броју ситуација.

Према Sharabany (1981), постоје четири различита теоријска приступа која објашњавају алтруистичко понашање:

- еволуцијски приступ,
- психоаналитички приступ,
- приступ у оквиру теорија социјалног учења,
- когнитивно-сазнајни приступ.

Еволуцијски приступ претпоставља да се алтруистичко понашање развија кроз социобиолошку еволуцију. Према традиционалној психоаналитичкој школи, алтруизам се развија кроз развој структуре личности. Теоретичари социјалног учења сматрају да се алтруистично понашање учи опажајући и имитирајући друге. Когнитивно-развојни приступ као важан фактор у развоју алтруизма истиче квалитативне промене у когнитивном, социјалном и моралном развоју.

АЛТРУИЗАМ – ПРЕДУСЛОВ УСПЕШНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Често мислимо да је перспектива из које ми посматрамо свет једино могућа, да други људи морају видети као ми. За разумевање друге личности нужно је посматрати свет и с њене тачке гледишта, те да се у одређеној социјалној ситуацији поставимо у њену улогу. То је један од важних предуслова за успешност сваког међуљудског односа, а посебно за однос наставника и ученика. За успешну комуникацију између две или више особа није свеједно на којем се степену интеракцијске повезаности те особе налазе. Без унутрашње комуникације међу особама и нема заправо интеракцијске повезаности, нарочито ако се ради о васпитној комуникацији. Настава која се заснива на питањима и одговорима без међусобног уживљавања наставника и ученика, без интензивне унутрашње повезаности, може удовољити образовним, али не и васпитним захтевима. Значи, ако желимо утицати на васпитну улогу и квалитет наставе, морамо подићи комуникацију на виши ниво. Комуникација, у којој се барем једна особа уживљава у положај друге, док с њом комуницира, доводи до вишег нивоа интеракцијске зависности, што даје нов квалитет, а познат је под именом емпатијско комуницирање. Емпатијски комуницирајући са ученицима, наставник (учитељ) ће деловати на развој њихових емпатијских способности, те их тако оспособити за дијалог као најхуманији облик људског комуницирања. Успостављање дијалога између наставника и ученика заправо је битна претпоставка за

остваривање васпитних задатака и успешне васпитне комуникације. Треба истаћи да за емпатијско комуницирање морају бити остварени објективни и субјективни услови. Објективни услови се огледају у томе да морамо добро познавати особу с којом комуницирамо и да се комуницира с малим бројем особа. Од субјективних услова у првом реду важна је развијена способност емпатије која укључује сензибилност на људско понашање, затим мотивисаност за такав начин комуникације који изискује знатно већи утрошак психичке енергије. Емпатија, односно алтруизам, није пасивно слушање, него активан поступак који изискује напор, концентрацију, напорно слушање и ослушкивање. С тога можемо рећи да се емпатична комуникација развија, постиже и вежба. Основна последица алтруизма је да ученик почиње наставника доживљавати као добронамерну, стрпљиву и толерантну особу која га прихвата. Ученик се осећа растерећен и захвалан је да може слободно говорити о својим мислима и емоцијама, те исказујући их успева и сам решити неке своје тешкоће и проблеме.

ВАЖНОСТ ЕМПАТИЈЕ У ВАСПИТАЊУ И РАДУ НАСТАВНИКА

У чему се огледа привлачност наставничког позива? Циљ наставничког рада и садржај његовог посла је врло интересантан и привлачан сам по себи. Он нема калуп према коме ће формирати људе, већ кад добро упозна децу, сам комбинује и властитом иницијативом проналази најбоље могућности за успех свог рада. Он мора у свим својим поступцима да буде сталожен, миран, да не упада у афект, и не сме никада изгубити равнотежу. Посебно је значајан однос ученика и наставника. За унапређивање тог односа неопходна је потпуна индивидуализација наставног процеса, заснована на принципима активне педагогије, која захтева прилагођавање садржаја, методе и наставника детету. Како ћемо разумети ученика који није мотивисан за наставу? Пре свега, нужно је заузети емпатијски став. Након сагледавања проблема, из угла ученика, наставник ће моћи предузети акције које воде ка побољшању мотивације у настави. Кроз низ поступака и техника, наставник ће моћи развити алтруизам у школи. Да би заузео емпатијски став, потребно је да познаје сам себе, да је свестан својих врлина и мана. Један од кључних услова за подстицање и изражавање емпатије је и повољна емоционална клима. Ова клима настаје из одсуства страха ученика да ће бити из неког разлога „жигосан“ ако је заборавио домаћи задатак, или је имао неодговарајуће понашање. Наставник мора своју комуникацију прилагодити ученицима, те је учинити успешном, а своје васпитно деловање учинити ефикаснијим, јер је васпитање заправо успешна комуникација. У трагању за хуманијим интеракцијама у разреду,

поклања се изузетна пажња наставнику као креатору и организатору атмосфера у школи, односно димензијама његовог понашања. Тако Морган (1977) наводи налазе који истичу емпатију наставника као фактор успеха у различитим аспектима његовог рада. Код таквих наставника нижи је проценат бежања са часова, мањи је број проблематичних понашања ученика, боље су школске оцене и већа је мотивација. Алтруизам (емпатија) се истиче као важна предиспозиција која доприноси успешности наставника у развијању креативности ученика са којима раде.

У многим педагошким истраживањима као најзначајнији издвојио се интерперсонални вредносни фактор који обухвата позитивне особине наставника (кооперативност, усмереност на решавање проблема, емотивно позитивне реакције). Наставник који у одељењу са ученицима гради складну и подржавајућу заједницу учења, треба да показује ведро расположење, пријатељски став, емоционалну зрелост, искреност, бригу за ученике, уважавање потреба и осећања ученика. Такав наставник (учитељ) представља добар модел за социјализацију ученика који треба сами да науче и да показују све то у међусобним интеракцијама.

У 21. веку није довољно да наставник само бира нове методе, облике и начине рада, већ је потребно да разуме личност ученика, да усмери љубав и позитивне емоције према њему, да буде спреман да пружи помоћ, једноставно, да буде емпатичан. Оптималнији развој деце може се очекивати ако се рад прилагоди способностима, интересовањима и могућностима конкретног ученика. Неопходно је добро познавати психологију васпитања и психолошке карактеристике јер то може помоћи наставнику да изгради што правилнији однос и да постане квалитетан просветни радник. Шта урадити у школским условима да бисмо учили алтруизам (емпатију) и подстицали мотивацију?

- Научити препознати егоцентризам за разлику од емпатије.
- Развити свест о себи као емпатичару.
- У настави вежбати емпатију: препричавањем радње у ја-форми, играњем улога, објашњавањем ликова и поступака.
- Вежбати емпатију на посебно припремљеним моделима.
- Вежбати све фазе емпатије: разумевањем другог, преузимање улога или поистовећивање.
- Избећи „синдром изгарања“.
- Посебно вежбати афективне компоненте емпатије: осећајност, емотивну пријемчивост, емоционално самоизражавање, флексибилну самоконтролу.
- Путем дискусије, интерактивног учења и других видова сарадње у групи развијати мотив за помагањем другој особи.

- Вежбати кинестетичко-хаптичке компоненте емпатије: мимика, изражајност, додир, контрола покрета, итд.
- Вредновати властити рад из угла ученика и прилагодити наставу тим сазнавањем.
- Тражити од ученика замену улога – ученик постаје наставник, а наставник ученик.
- Остварити повољну емоционалну климу у разреду.
- Остварити максимум толеранције за слабост и пропусте ученика – придобити их да сами донесу позитивне одлуке.
- За емпатију обучавати и родитеље. (Сузић, 1998).
- Које су навике емпатичних људи?

- Навика бр. 1. „Разговор са непознатим људима“

Људи са високо израженом емпатијом показују радозналост ка људима које не познају. Они ће разговарати са особом која седи поред њих у аутобусу, показујући природну радозналост какву смо сви имали кад смо били деца, а коју нам друштво успешно сузбија.

- Навика бр. 2. „Превазилажење одређених предрасуда и откривање сличности“

Често правимо претпоставке о другим људима на основу којих им додељујемо етикете. Све те категоризације нас спречавају да увиђамо и ценимо њихову индивидуалност. Емпатични људи траже оно што је заједничко у људима пре него шта их разликује.

- Навика бр. 3. „Живот и перспективе другог“

Људи са високо израженом емпатијом стичу директна искуства из живота других људи практикујући стару изреку: „Прошетај километар у ципелама другог човека пре него што га критикујеш“

- Навика бр. 4. „Пажљиво слушање и отвореност“

Емпатични саговорник пажљиво слуша друге и чини све како би докучио њихова емоционална стања и потребе. Такође, мора показати и отвореност. Уклањање маски које носимо и откривање властитих осећања неке је од виталног значаја за стварање снажне емпатичке везе. Емпатија је двосмерна улица.

ЗАКЉУЧАК

Данас су породица, школа, религија и телевизија главни покретачи алтруизма. Кад покушамо конкретно мислити о подстицању алтруизма у нашем друштву, морамо кренути од неколико познатих чињеница. Без обзира на то да ли је алтруизам црта личности која се развија из неке генске диспозиције или је научено стајалиште, главни покретачи или кочничари развоја алтруизма су, као што сам већ напоменуо, породица, школа, религија, телевизија... Да би поте-

нцијалне алтруистичке реакције биле усмерене на све којима су потребне, требало би стално радити на успостављању цивилизованог система вредности. То, другим речима, значи да би свако подстицање алтруизма требало укључивати, изразито или прећутно, и борбу против дискриминације, предрасуда и стереотипа. Можемо се надати да ће доживљај задовољства који произлази из пружања различитих облика помоћи, од стварања бољих услова за живот до могућности стицања знања и остваривања основних људских права, све више подстицати људе да барем повремено изађу из оквира властитог егоизма и укључе се у несебично давање другима, које свет, у коме живимо, чини бољим за све.

Као што видимо, појам алтруизма је широк, помало неухватљив – један од оних који провоцирају значајан степен спекулације, узбуђења и конфузије. Већина аутора се потрудила да понуди експлицитну дефиницију овог феномена, али будући да су разлике у односу на природу и функционисање алтруизма веома изражене, јасно и да су саме дефиниције веома дивергентне. У складу са оним што се налази у основи овог текста, алтруизам се може дефинисати као сложени когнитивно-афективни феномен доживљавања и разумевања свесних и несвесних стања друге особе, базиран на способности да се сазнају туђа искуства.

ALTRUISM – THE BASE COMPONENT OF UNDERSTANDING OF TEACHERS AND STUDENTS

Marin Z. Milutinovic, professor, mr

Abstract: As a basic component of social relations and one of the key healing factors of psychotherapy, altruism has attracted close attention within different fields of psychology, such as diverse personality theories, schools of psychotherapy, social and developmental psychology, etc. With regard to such a wide range, it is not surprising that there is so much disagreement over defining this concept. The most important ones deals with the question of individual participation of emotional resonance and cognitive processes, possibility to empathise with unconscious experiences, connection to positive feelings and pro-social and altruistic behaviour and so on. We have attempted to reach a clearer understanding of empathy by reconsidering the most important contributions. In accordance with the presented arguments, we have offered a definition for this important, but often misunderstood concept.

Key words: *altruism, empathy, emotional resonance, empathic understanding, altruistic behavior*

ЛИТЕРАТУРА

1. Братанић, М. (1983). *Међуљудски односи наставника и ученика темељ васпитног процеса*, Загреб, Педагошки рад
2. Братанић, М. (1985). *Емпатија – кључ узajамног разумијевања наставника и ученика*, Загреб, Педагошки рад
3. *Волим психологију*, (2011). Доступно, <http://volimpсихологију.wordpress.com/2011/10/20/o-empatiji/> (интернет)

4. Вукосављевић, Г. (2002). *Емпатија и слика о себи*, Београд, Институт за психологију
5. Ђорђевић, Ј. (1988). *Типови личности наставника*, Нови Сад, Педагошка стварност
6. Морган, С. (1977). *Personality variables as predictors of empathy, Behavioral Disorders*
7. Петровић, Д. (2000). *Успјешност у настави и емпатија наставника*, Београд, Психологија
8. *Психоверзум*, (2013). Доступно на: <http://www.psihoverzum.com/navike-empaticnih-ljudi/> (интернет).
9. Сандлер, Ј. (1992). *Пацијент и аналитичар*, Београд, Паидеиа
10. Сузић, Н. (1995). *Како мотивисати ученике*, Српско Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске
11. Сузић, Н. (1995). *Особине наставника и однос ученика према настави*, Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“
12. Фулгоси, А. (1981). *Психологија личности*, Загреб, Школска књига
13. Хаџиселимовић, Џ. (1986). *Индивидуализација и селекција у образовању*, Ријека, Педагошки факултет
14. Шарих, З. (1993). *Емпатија морално расуђивање и различити облици просоцијалног понашања*, Загреб, Филозофски факултет